

Лекція 6. Соціокультурні аспекти глобалізації

План

1. Соціокультурний підхід у дослідженні суспільства.
2. Новий соціокультурний вимір в епоху глобалізації.
3. Суперечливий характер глобалізації в соціокультурній сфері.

1. Соціокультурний підхід у дослідженні суспільства

Соціокультурний підхід у дослідженні суспільства зайняв провідне місце в українській науці після розпаду СРСР. У 1996 р. видатний український вчений **Ю.В. Павленко**, опублікувавши монографію *«Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства»*, став автором *теорії соціокультурного розвитку людства*. Він визначив, що предметом дослідження цієї дисципліни є соціокультурний розвиток людства в його цивілізаційних і етнонаціональних формах. У вітчизняній науці найвагоміші наукові здобутки в дослідженні цивілізаційного розвитку людства мають видатні українські вчені з *Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України* **О.Г. Білорус**, **Ю.В. Павленко**, **Ю.М. Пахомов**, **С.Б. Кримський**, які підготували низку фундаментальних праць із проблем цивілізаційного розвитку, глобалізації та глобальної безпеки.

У світовій суспільствознавчій науці склалися два основні підходи до вивчення суспільства та його історії. **Формаційний підхід** виходить з того, що економіка є базисом, основою розвитку будь-якого суспільства, визначальним чинником формування суспільних відносин, соціальної структури, політичної системи і всього духовного життя країни. **Цивілізаційний підхід** виходить з того, що культура є визначальним чинником розвитку будь-якого суспільства.

Культура як визначальна засада життєдіяльності людини і суспільства – явище багатогранне. З одного боку, вона виступає як феномен соціального організму та його еволюції, з іншого, як наукова категорія, що досліджує та визначає сутність, структуру та специфіку функціонування цього організму. Як результат багатогранності змісту культури, в сучасних гуманітарних галузях (культурології, філософії, історії, соціології тощо) існує безліч визначень культури, проте загальним для них є те, що під культурою, на противагу «натурі» (природі), є те, що створила людина.

Культура – це всі матеріальні та духовні цінності, створені людством. В осмисленні культури виділяють такі напрями: філософський, антропологічний і соціологічний. В них розуміння сутності культури змінювалася залежно від змісту, що вкладався в цей феномен. Але як би не різнилися підходи до визначення поняття «культура», всі вони збігаються в тому, що це характеристика способу життєдіяльності людини, а не тварин. *Культура – основне поняття для позначення особливої форми організації життя людей.*

Цивілізація – (лат – civilis – цивільний, державний) філософський, історичний та культурологічний термін, який має декілька значень: загальнофілософське значення – соціальна форма руху матерії, що забезпечує її стабільність і здатність до саморозвитку шляхом саморегуляції обміну з природою (людська цивілізація в масштабах Всесвіту), історико-філософське значення – єдність історичного процесу і сукупності матеріально-технічних і духовних досягнень людства в ході цього процесу (людська цивілізація в історії

Землі), стадія всесвітнього історичного процесу, пов'язана з досягненням певного рівня соціальності (стадія саморегуляції при відносній незалежності від природи, диференційованості суспільної свідомості), локалізоване в часі та просторі суспільство.

Поняття «цивілізація» було відоме за античних часів як протиставлення античного суспільства варварському оточенню. В добу Просвітництва XVIII ст., як правило, поняття «цивілізація» використовували для позначення суспільства, заснованого на розумі, справедливості, освіті. За твердженням французького історика **Л. Февра**, до наукового обігу термін «цивілізація» вперше ввів філософ **П.-А. Гольбах** (1766). Відтоді він набув поширення і визнання.

В XIX ст. поняття «цивілізація» використовується для *характеристики певної стадії соціокультурного розвитку людства*, а саме для позначення «дикунства – варварства» та «цивілізації». **Л. Морган** і **Ф. Енгельс** назвали цивілізацією історичний етап, що прийшов на зміну первісному суспільству.

Деякі дослідники розглядають категорії «культура» і «цивілізація» як тотожні за змістом в ряду «культура» – «цивілізація» – «суспільство», а іноді ще й «людство». Такий підхід може створювати певні когнітологічні проблеми. Категорія «цивілізація» може вживатися як більш загальна для порівняльної характеристики стану суспільства в минулому для означення певної стадії (епохи, ери) його розвитку. Крім того, в межах однієї цивілізації можна розглядати протиставлення таких явищ, як *культура* і *антикультура* (субкультура).

Цивілізаційний підхід – це один із основних філософських підходів до осмислення феномена суспільства, визначення засад його життєдіяльності та основ функціонування, дослідження його історичного буття, соціокультурної специфіки, що є підґрунтям формування системи управління та проектування майбутнього.

В сучасній соціальній філософії цивілізаційний підхід сформувався як альтернативна формаційному підходу *модель пояснення всесвітньої історії*. Український вчений з проблем цивілізаційного розвитку **І. Бойченко** зазначає, що цивілізаційний підхід в дослідженні історичного буття посідає одне з чільних місць у сучасній філософії історії. З його позицій *історичний процес постає не як лінійна послідовність, а як розмаїття цивілізацій*. Кожна **цивілізація** також розглядається як *нелінійне утворення монадного характеру*, тобто таке, що в ньому відтворюється і уособлюється всесвітньо-історичний процес в цілому. На різних історичних етапах зміст терміну «цивілізація» зазнавав чималих змін і відповідних тлумачень. У мислителів, які запровадили цей термін, та протягом наступного, досить тривалого часу, поняття «**цивілізація**» вживалося для характеристики не стану суспільства, а *певного соціального процесу*. З першої пол. XIX ст. і до XX ст. воно застосовується переважно для позначення *певного стану суспільства*. Як перше, «процесуальне», так і друге, «системне» тлумачення поняття «цивілізація» здійснювалося з *позицій класичного, лінійно-прогресистського, моністичного підходу*, який до середини XIX ст. в царині філософії історії визначальним. З другої пол. XIX ст. цивілізація стає наріжним поняттям ряду **концепцій некласичної філософії історії**, в яких історичний процес розглядається вже як поліцентричний, нелінійний рух набагато складнішої конфігурації. В роботах **М. Данилевського** і **О. Шпенглера**

цивілізація тлумачиться як завершальний етап існування великих живих історичних індивідів (за Данилевським, це – *культурно-історичні типи*, за Шпенглером – *культури*); у **А. Тойнбі** це – *основна складова одиниця історичного процесу*. За цивілізаційного підходу історичний прогрес розглядається не як висхідний рух, поступальний характер якого визначається опозиціями «вище – нижче», «гірше – краще», а насамперед – як поступ, в якому кожна цивілізація в ході самовизначення і самореалізації збагачує своїм, тільки їй притаманним екзистенційним досвідом, інваріантні структури і неминущі загальнолюдські цінності (**І. Бойченко**).

Найважливішим результатом осмислення феномена цивілізації є уявлення про цей феномен як великий соціальний організм, який проходить певні стадії свого життя. Як стверджує **Ю. Семенов**, прихильники «цивілізаційного підходу» зазвичай ніяк не визначають ключове для них поняття цивілізації. А якщо придивитися до того, в якому контексті воно ними вживається, неважко помітити, що під цивілізацією розуміється або – що рідше – той чи інший *соціально-історичний організм* з усією притаманною йому культурою («єгипетська цивілізація», «китайська цивілізація»), або – що набагато частіше – та чи інша *регіональна система соціоісторичних організмів*, що має, на думку людей, які її виділили, спільну культуру («шумерська цивілізація», «еллінська цивілізація», «антична цивілізація», «західна цивілізація» тощо). Цивілізація, за **А. Тойнбі**, вичерпує свій життєвий цикл, проходячи такими *етапами*: *виникнення, висхідний розвиток, надлом, деградація, дезінтеграція*.

Вітчизняний дослідник проблем цивілізаційного розвитку людства **Ю. Павленко** зазначає, що «розгляд основних концепцій соціокультурного розвитку людства підводить до висновку про те, що адекватне осмислення останнього сьогодні вже неможливе на базі самої лише стадійної парадигми. На одному щаблі еволюції, як правило, існує два чи більше типів соціокультурних систем із притаманними їм специфічними тенденціями й напрямками подальшого руху».

2. Новий соціокультурний вимір в епоху глобалізації

С. Горський зазначає, що глобалізація вносить суттєві зміни у відносини особистостей, а тому змінюється розуміння і сприйняття простору, що вимагає *переосмислення самоідентифікації*. Соціокультурна роль глобалізація полягає в тому, що вона формує *новий механізм суспільних зв'язків*.

Соціальний простір змінюється під впливом глобалізаційних процесів, а тому привертає увагу соціологів. Суттєвих змін зазнає *механізм ідентифікації особистості*. **Е. Гідденс** доводить помилковість погляду, в якому глобалізація стосується лише великих систем на кшталт світового фінансового порядку. Вона також стосується людини, феномену «ось тут», що впливає на інтимні і персональні сторони нашого життя.

В другій половині XX – на початку XXI ст. відбулися масштабні суспільні перетворення, що пов'язані із тотальною інформатизацією. У формуванні *постіндустріального суспільства* ключова роль відводиться інноваційним технологіям та інформації. Виникло поняття *інформаційного суспільства* як нової історичної фази розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація та знання. Інформаційне суспільство має історичні,

науково-технічні та соціальні передумови (поширення Інтернету та мобільного зв'язку, поява глобальних мереж). Ці зміни зумовили зниження ролі природно-ресурсного чинника і зростання ролі інформаційно-ресурсного, інтелектуально-ресурсного та інноваційно-ресурсного чинників. Головний акцент переноситься з розміщення виробничої сфери на розміщення сфери послуг, особливо інформаційної та інноваційної сфер.

У часи **індустріального суспільства** існував поділ поселень на міста і села, а населення поділялося на міське та сільське. В інформаційному суспільстві зменшується кількість людей, зайнятих у сільському господарстві та промисловості, зростає кількість осіб, зайнятих у сфері послуг, зокрема інформаційних. *Місто своєю розбудовою відтворювало структуру суспільства* (владний квартал, торговельний район, робітниче передмістя). *Соціальна роль міста проявлялася як суспільно визначений механізм стратифікації*. Від місця народження людина отримувала не тільки громадянство, а часто й професію. Передання професійного досвіду формувало професійні династії. Людина навіть не здобувала професію, а народжувалася в професії, яку отримувала у спадок. Передання професійного досвіду було тривалим процесом, тому часто відбувалось у межах сім'ї. Процес глобалізації торкнувся професійної освіти. В **постіндустріальному суспільстві** знання перетворились у самостійний товар, а товари не мають кордонів. Людина обирає професію так, як будь-який товар. Формується ринок професійних знань, що стимулює збільшення кількості інформації, яку намагаються перетворити в товар, який починає жити власним життям. Це стимулює появу нових професій і швидке їх заміщення. Тривале навчання стає ризикованою справою. Суспільство не дає гарантій, що професія, якою людина тривалий час оволодівала, завтра не зникне. Автоматизація виробництва створює умови прискореного навчання і професійної мобільності. **Ці зміни призводять до руйнації вертикальних зв'язків соціокультурного простору.**

Класик німецької соціології **Фердинанд Тьонніс** виділяв два типи зв'язків – *суспільний* (люди в місті об'єднуються на підставі суспільного зв'язку, який базується на раціональному обміні) та *общинний* (який є основою формування села, а в його основі лежать емоції та почуття духовної близькості) – *покликані пояснювати не тільки відносини людей одне до одного, а й ставлення людини до суспільства*. В общині соціальне ціле є первинним щодо часток, а частки органічно підбираються для доповнення цілого. У суспільстві соціальне ціле є наслідком механічного поєднання частин. На думку **Ф. Тьонніса, розвиток домінування раціональності визначає суспільний розвиток від общини до суспільства**.

У традиційних спільнотах, які аналізував Ф. Тьонніс, соціальна близькість і стратифікація були пов'язані з близькістю просторовою, в безпечних і комфортних межах якої формувалися звичні норми поведінки, рольові правила, системи цінностей, що забезпечують комфортне і безпечне існування, єдність. Відстані, на подолання яких потрібно багато часу, зумовлювали принципові зміни базових основ соціального буття, тому те, що розташовувалося «далеко», було пов'язане з небезпеками, відмовою від звичних норм життя, «там», в інших умовах, жили «інші» люди і були потрібні інші способи адаптації до них. *Комунікація з представниками далеких країн, по суті, була комунікацією з*

представниками інших світів, вимагала принципових змін звичних форм соціальних взаємодій. Відстань у тих умовах виступала і як охорона норм, і як основа стратифікації.

Поява нових технічних можливостей швидкого подолання географічного простору і передання інформації в режимі реального часу в кінці ХХ ст. зумовила **формування нової соціальної системи стратифікації**. Серед найважливіших соціальних наслідків глобальної просторової рухливості вчені визнають утворення такого рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від простору, точніше від локальних культурних, нормативних та інших умов.

Глобалізація руйнує кордони не тільки між країнами. **Френсіс Фукуяма** писав: «Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює економічне зростання і створює підвалини для поширення демократії». Мобільність просторова і соціальна стає головною ознакою сучасного світу. Руйнуються класичні системи стратифікації суспільства. Формуються механізми, які дозволяють людині самостійно обирати життєві орієнтири в різних контекстах, які також є не попередньо заданим, а вільно обраним рішенням. **Ідентичність особистості** перестає бути чимось визначеним і затвердженим через систему стабільних соціальних ролей та статусів. **Ідентичність стає продуктом власного вибору і власного міфотворення особистості**, самостійного і вільного вибору. Ідентичність особистості вже не так міцно прив'язана до характеру праці, освіти чи місця проживання. Людина сама визначає, ким вона хоче бути. Відбувається «звільнення» не тільки від простору і пов'язаних із ним обмежень, а і від суспільно прийнятих механізмів стратифікації.

Але таке звільнення в сучасному глобальному світі має зворотний бік, яким є посилення невизначеності, ризиків, відповідальності за власні дії. Будь-яка свобода людини – це відповідальність за прийняте рішення, тривога від очікуванні результату, який залежить від обраного нею ж способу життя та ідентичності. Людина знову стає зовсім незахищеною, як зазначає **З. Бауман**: «різке зниження, якщо не повна втрата контролю індивідів над процесами та подіями, що впливають на їхню долю. Події у світі носять квазістихійний, непередбачений, спонтанний та випадковий характер».

Колись людина була незахищена від природних стихій, тепер це наслідок асиметрії колективної й особистої відповідальності. У сучасному суспільстві колективна відповідальність скорочується, як шагренева шкіра, а от особиста зростає. Пандемія Covid-19 яскраво продемонструвала проблему особистої відповідальності. Як протидія цьому в суспільстві починають відроджуватися на новому рівні общинні зв'язки. Як стверджує **Е. Гідденс**, причиною цього є **відродження локальних культурних ідентичностей у різних частинах**.

Науковці зазначають, що спостерігається **горизонтальна самоорганізація соціокультурного простору**. Сучасні комунікації, особливо мережевого типу (на основі інтернету), ведуть до **формування мережевого суспільства**, яке базується на горизонтальних соціальних зв'язках, а головну роль у ньому відіграють не вертикальні моделі, а соціальні горизонтальні мережі, які утворюють **соціокультурну ризому**. Це поняття введено **Жилем Дельозом і П'єр-Феліксом Гваттарі** в однойменній книзі і покликане слугувати підставою і формою реалізації **«номадологічного проєкту»** цих авторів. Ризома має

протистояти незмінним лінійним структурам (як буття, так і мислення), які, на їхню думку, є типовими для класичної європейської культури. У ризомі заперечення властивості дерева «єдність» виявляється у відсутності головного стебла або головного кореня, його відсутність виявляється на всіх рівнях, на яких ця властивість виявляється у дерева.

Сучасна соціокультурна структура утворена індивідами і організаціями з домінантою горизонтальних зв'язків, що нагадує за своєю будовою **ризому**. Соціокультурна ризома відображає різноманітні зв'язки між ними через різні соціальні взаємовідносини, починаючи з випадкових знайомств і завершуючи родинними узами. *Мережеві спільноти розростаються у сфері людської та інституціональної взаємодії.* Соціальні мережі з їх саморегулюванням і відсутністю ієрархічної підпорядкованості створили **ризому суспільного життя**. Партнерство, взаємодопомога, участь, на яких будуються мережеві суспільні відносини, створюють особливі умови і форми обміну знаннями та іншими ресурсами, необхідними для вирішення різних проблем. Саме в процесі мережевої взаємодії містяться рішення, що не є можливими в межах реального, а не віртуального життя. *Можливість поєднання методів стратегічного управління з технологіями децентралізованої взаємодії безлічі партнерів стає вирішальним для досягнення мережею сформульованих цілей і поставлених завдань.* Таким чином, *мережеве соціальне середовище, а також мережева економіка підтримують і зміцнюють одне одного, створюючи широку основу для розвитку горизонтальних зв'язків, порушуючи державні кордони.*

Відбувається кореляція у відносинах «сусідство», де раніше значну роль відігравала просторова відстань. Тепер просторова відстань не зникає, а перетворюється у віртуальну величину. Ми суб'єктивно визначаємо поняття «тут» і «там», «далеко» і «близько». *Відстань перестає бути фізичною, а стає соціальною.* Це призводить до **утворення нової общини, нового віртуального соціокультурного простору, який об'єднує людей, котрі можуть бути територіально розпорошеними, але соціально єдиними.**

З'являються **нові соціальні групи без обов'язкової територіальної прив'язки.** Світ перетворюється на сукупність віртуальних спільнот, які формуються на нових общинних зв'язках, де відсутній або дуже слабо відображений зв'язок із центром, як у ризомі. Кожна людина може розглядати себе як центр спільноти, здатний стимулювати велику рухливість соціальних спільнот.

Розвиток сучасних телекомунікаційних технологій і віртуальних фінансів створює *передумови, які відіграють ключову роль у звільненні центрів прийняття рішень від територіальних обмежень, пов'язаних із прив'язкою до певної місцевості.* Таким чином, для кожного члена суспільства особливо важливою є групова ідентичність як представника певної віртуальної спільноти, а не належність до певного політичного класу чи професійної групи. **Впливом глобалізаційних процесів руйнуються старі механізми ідентичності особистості, а покоління виявляються розірваними новими відносинами.** Відбувається черговий перехід до нового принципу суспільства, де *особа отримує спрощені механізми ототожнення себе з певною статусною групою.* Глобалізація в сучасних умовах постає не тільки як розвиток єдиної

загальнолюдської культури, а і як новий поділ суспільства і культури за якісно новими підставами.

3. Суперечливий характер глобалізації в соціокультурній сфері

Розширення світового ринку, як доводить **Кевін Робіне**, має далекосяжні наслідки для культур, ідентичностей і стилів життя. Глобалізація економічної активності супроводжується хвилями трансформації у сфері культури, процесом, який називають *«культурною глобалізацією»*. При цьому йдеться про *фабрикацію символів культури* – про процес, який спостерігається вже давно. Деякі із суспільних наук і частина громадськості позначили це явище як *конвергенцію глобальної культури*. Ключове слово – *макдоналдизація*. Дедалі більше пробиває собі дорогу універсалізація у сенсі уніфікації стилів життя, символів культури та транснаціональних норм поведінки. Глобальна індустрія культури дедалі більше означає *конвергенцію культурних знаків і форм життя*.

З цієї точки зору в основі дискурсу про світовий ринок лежить *негативна утопія*. У тій мірі, в якій у світовий ринок інтегруються останні ніші, *виникає єдиний світ* – але не як визнання різноманіття, взаємної відкритості, тобто *плюралістично-космополітичної природи* уявлення про себе та інших, а, навпаки, як *єдиний товарний світ*. У цьому світі *локальні культури та ідентичності втрачають коріння та замінюються символами товарного світу*, взятими з рекламного та іміджного дизайну мультинаціональних концернів. *Буття стає дизайном – причому повсюдно*.

Суть людей у тому, що вони купують (або можуть купити). Цей *закон культурної глобалізації* має силу – так говорить аргумент – навіть там, де купівельна спроможність наближається до нуля. Разом з купівельною здатністю закінчується соціальне буття людини, якій загрожує випадання з суспільства. Концерни, які домагаються панування у фабрикації універсальних культурних символів, по-своєму використовують світ інформаційних технологій. Штучні супутники дозволяють долати всі національні та класові кордони і насаджувати в серця людей у всіх куточках планети мішурний світ білої Америки. Решту робить логіка економічної активності.

Глобалізація, що розуміється та форсується як економічне явище, зводить до мінімуму витрати і максимально збільшує доходи. Навіть невеликі ринкові сегменти і відповідні їм стилі життя і споживчі звички, що поширюються по всіх континентах, обіцяють заслужити схвалення Уолл-стріт. Трансрегіональне ринкове планування у сенсі служить заклинанням у світі реклами і управлінням глобальної промисловості культури. Глобалізація відкриває шлях втечі звідти, де зростають витрати виробництва глобальних символів, і обіцяє близький рай для спраглих високих доходів.

Роланд Робертсон, один із батьків *теорії культурної глобалізації*, не втомлюється підкреслювати, що *глобалізація завжди пов'язана з локалізацією*. Роботи з теорії культури (cultural studies) відкидають *образ закритих окремих суспільств і відповідних їм культурних просторів* і описують іманентний *«діалектичний» процес культурної «глобалізації»*, в якому одночасно можливі і відбуваються *протилежні речі*. Основний висновок говорить: глобалізація не є щось автоматичне і одностороннє, одномірною глобалізація – невичерпне джерело непорозуміння у цій суперечці. Навпаки, при чільній ролі “g-word” мова всюди

може йти про нове посилення ролі локального. Те, що глобалізація передбачає не тільки *делокалізацію*, а й *релокалізацію*, впливає вже з економічних розрахунків. «Глобально» у буквальному сенсі слова виробляти не може ніхто. Саме ті фірми, що виробляють і продають свою продукцію в глобальних масштабах, змушені розвивати локальні зв'язки, по-перше виробляючи та вдосконалюючи свій товар у конкретних локальних умовах, і по-друге вилучаючи сировину для своїх глобальних символів з локальних культур, завдяки чому ці символи отримуються живими, яскравими і добре продаються. «*Глобально*», якщо перекладати це слово на нормальну мову, означає «у багатьох місцях одночасно», тобто *транслокально*.

Тому не дивно, що така глобально-локальна взаємозалежність грає головну роль у розрахунках найбільших концернів. *Концерни «Кока-кола» та «Соні»* називають свою стратегію «*глобальною локалізацією*». Їхні керівники і менеджери підкреслюють, що стосовно глобалізації йдеться не про те, щоб усюди у світі будувати фабрики, а про те, *щоб стати частиною тієї чи іншої культури. Підприємницька стратегія, значення якої зростає в ході практичної глобалізації, називається «локалізмом».*

Можна уявити ці іманентні межі культурної глобалізації на кшталт уніфікації світу на прикладі *макдоналдизації*. Додумана до кінця уніфікована культура, в якій, з одного боку, відмирають локальні культури, а з іншого – всі споживають (їдять, сплять, люблять, одягаються, аргументують, мріють тощо) за однею схемою, навіть якщо розділяти все це у суворій відповідності до доходів тієї чи іншої групи населення, означала б кінець ринку, кінець прибутків. Збурюваний кризами збуту світовий капіталізм потребує локального різноманіття і протилежності, щоб вистояти в конкурентній боротьбі, вводячи необхідні виробничі та ринкові інновації.

Взаємодія делокалізації та релокалізації напевно матиме різноманітні наслідки, але при цьому потрібно мати на увазі, що локальні культури більше не зможуть виправдовувати своє існування, утверджуватись та оновлюватись у протистоянні решті світу. Місце цього недалекоглядного, за висловом **Ентоні Гіденса**, обґрунтування традицій традиційними засобами (він називає його «фундаменталістським») зумовлює необхідність релокалізації позбавлених успадкованих якостей традицій у глобальному контексті, в транслокальному обміні, діалозі, конфлікті.

Ми бачили, що глобалізація в операційному плані найчастіше веде до *інтенсифікації взаємозалежностей* поверх національних кордонів. *Модель розділеного світу на першому етапі замінюється моделлю транснаціональних взаємозалежностей.* **Роланд Робертсон** йде у цьому напрямі значно далі. Він підкреслює «розмах і глибину впровадження в повсякденну свідомість уявлень про світ як цілісну величину». Для Робертсона, таким чином, *справжня глобалізація і глобалізація, впроваджена у свідомість засобами масової інформації*, – дві сторони одного і того ж процесу. Тим самим є ключовим питанням глобалізаційної соціології культури є *створення культурно-символічної рефлексивності глобалізації*. Тому нове *conditio humanitas*, умова людського існування, полягає в пробудженні уваги до процесів глобалізації, в усвідомленні цього явища і крихкості даного *conditio humanitas* наприкінці ХХ століття.